

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXII

Rédacteur

NIKOLA TASIC

Membre correspondant de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts
Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Chercheur-assistant de l'Institut
des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

De Yougoslavie: MILUTIN GARASANIN, ALOJZ BENAC,
RADOVAN SAMARDZIC, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
DRAGOSLAV ANTONIJEVIC, VESELIN ĐURETIC,
MIODRAG STOJANOVIC

De l'étranger: ANTHONY EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE ĐORĐEVIC (Santa Barbara — Californie),
ALEKSANDAR FOL (Sofia), NIKOLAJ TOLSTOJ (Moscou)

BELGRADE

1991

Веселин БУРЕТИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

СРПСКИ УСТАНЦИ 1941. ГОДИНЕ: ОБМАНЕ И ЗАБЛУДЕ САВЕЗНИКА

Анстракт — Аутор је сагледао устаничке позиције српског народа, полазећи од егзистенцијалних мотивација као основних. Сагледан је комунистички идеолошки фактор као узрочник деоба и сукобљавања међу Србима.

У грчу који су изазвале дрске акције хитлеровске солдатске у Пољској, Холандији, Белгији и Француској, у психози коју је створило безобзирно бомбардовање британских острва, савезници су тражили начина како се одупријети агресору, не размишљајући о условима отпора. Велика Британија, као једина од главних савезничких сила, која је била у рату са Осовином, своју заинтересованост да у свјетски сукоб увуче колебљиву југословенску владу Цветковић-Мачек изражавала је на начин који је и српске и југословенске политичке реалисте нагонио на помисао да јој је циљ да други за њен рачун „ваде кестење из ватре“. Београдски преврат од 27. марта 1941. године у Лондону је дочекан са одушевљењем. Совјетска Русија још је била преокупирана сопственом судбином. Психолошки и политички растргнута између непријатељства према западним демократијама, које је нова револуционарна власт у току свог конституисања и консолидовања доживљавала као перфидне идеолошке и класне противнике (нарочито Енглеску) и према силама Осовине које је сматрала непријатељима, али је у њиховој агресивној политици видјела и могућност маневрисања, настојећи да се окрену једне против других, Русија, спутана бројним унутрашњим проблемима, није пружила децидирану подршку Југославији априлских дана 1941. године. Америка је стрепела над судбином раздробљене, завађене Европе, не прикривајући своје непријатељство према агресивном Трећем Рајху и његовој нацистичкој политици. И она је била заинтересована

за сваки отпор агресору, без обзира одакле долази и какви су услови за његово остварење. Била је вољна да браниоцу пружи сваку могућу помоћ. Рузвелт је стога био врло обрадован југословенским превратом од 27. марта и априлским отпором, па је Симовићевој влади пружио пуну моралну подршку. Нешто касније, уследила је његова изјава којом је одбацио окупаторско комадање Југославије и тражио успостављање њеног територијалног интегритета.

Сви су савезници захтијевали храброст и борбеност. Тражили су политички курс који би одговарао њиховом виђењу ситуације, али — видјећемо — не и онај пут који би одговарао конкретним националним околностима. Због тога се отварао процијеп између усконационалне и опште политике у коју су у првом реду упадала национално и државно-правно наследна друштва, народи и државе који ни пред агресором нису могле успоставити јединствену политику. Југославија је у овом смислу најеклатантнији примјер на европским просторима.

Југословенски процијеп био је доста условљен и доратним неадекватним поимањем стварности ове земље од стране великих сила, посебно њених међунационалних односа. На ове односе у Лондону и у Вашингтону гледали су из угла развијених европских друштава. Тако дезоријентисани савезници и у рату су могли видјети само појавне манифестације ових односа, због чега су постајали медијуми разних калкулација и манипулација. Видјели су, додуше, да је југословенско друштвено ткиво од раније било израњављено у сударима сирових национализама, посебно хрватског и српског, али не и да су ови национализми почивали више на супротстављеним вјерским окосницама, него на етничким и културно-историјским одредницама. Снага вјерског чиниоца заиста је надјачавала снагу државотворних идеја, иако су оне у суштини представљале одређени слијед западноевропских државотворних идеја друге половине 19. вијека. У међуратном периоду на овај југословенски унитаристички смјер конституисања најповољније је дјеловао талас идеја који је био покренут октобарском револуцијом у Русији, продирући у све поре неконституисаног друштва, као одређена противтежа буржоаско-капиталистичкој организацији, као противтежа процесу националне хомогенизације око унитаристичко-југословенске идеје и, напokon, као калкулантска могућност да се на новој идеолошкој и социјалној основи заснује такав облик федералне организације који је водио рачуна само о одређеним усконационалним интересима, који је чак подстицао дезинтеграционе циљеве. Овај задњи смјер оснажила је широка калкулантска актуелизација мита о „великосрпској хегемонији“.

Противтежа националном унитаризму изражавала се у виду више разграбивачких тенденција, које су немитовно во-

диле распаду Југославије. У оваквим условима ни револуционарне акције народно-демократског, социјално-демократског и оне социјалистичког смјера нису имале много шанси зато што је национална димензија односа надјачала све остале. Узајамни неспоразуми и сукоби националних врхушки замагљивали су интересне хоризонте доводећи до разводњавања и неутрализације односа између рада и капитала.

Али у овом смислу су постојале битне разлике између српске и хрватске стварности које ће у рату посебно доћи до изражаја.

Главни југословенски савезници и ратни партнери, Совјетски Савез, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе, нападајући се доста искривљеним представама о предратним националним односима, односно разним пропагандистичким контроверзама о југословенској стварности, морали су 1941. године бити суочени с'оном њеном сликом која или није одговарала овим предратним представама или се од њих доста разликовала.

Британска влада није у овој стварности могла наћи доказе да је тзв. српска „монархофашистичка диктатура“, о којој је 30-тих година писао сам Черчил, била нека идеолошка и политичка реалност, јер се у априлском рату и послеје њега фашизам свом својом тежином сручио управо на српски народ, на народ као цјелину, а не на његову одређену класу или партију. Могла је наћи нешто друго, национално и вјерски разбијену земљу. Могла је, додуше, бити збуњена и пред бројним другим непознаницама. Једна је могла бити садржана у дилеми да ли су национални разлози слома били резултат неке „великосрпске хегемоније и угњетавања“ над Хрватима или се радило о нечем другом. Кад је спознала да је устанак по свом саставу био углавном српски, није показала неко посебно изненађење, нити је изразила бар вербалне корекције ранијих погледа. У потрази за могућим узроцима највише се бавила старом темом — двадесетседмартовским бунтом, и с тим у вези реминисцирала о слави српског оружја. Више се бавила појавама него њиховим залеђем, а ово је било глобалистички толико засјеђено да се није могла видјети његова суштина. У стању неког чудног спокојства држали су је југословенски краљевски званичници на челу са Симовићем, који су тада све визије стварности и будућности заснивали на овој „слави“.

У ово прво вријеме, све до приспјећа извештаја о оружаном устанку, очитовао се одређени дефетистички склад британских и југословенских погледа на конкретну ситуацију. Брзи успеси Хитлерове војске охладиле су били и оне британске „јастребове“ који су из реалистичке неодлучности кнеза Павла априори извлачили закључке, представљајући овога као „издајника“ и српских и савезничких интереса. Интересантно је да ни једни ни други нису тражили узрочника великих невоља у двадесет-

седмомартовском „изазову“, на ко је он био у центру свих окупационих мотивација.

Због кабинетског „склада“ српско-хрватских владиних позиција, оствареног у знаку савезничких одређења у прилог „обнове територијалног интегритета Југославије“, из Лондона се нису јасно видјели ни почетни импулси крвавог грабанског рата. А о томе се у јавности доста знало и прије септембра 1941. године. Било је то и разумљиво ако се ситуација посматра у свјетлости већ окрвављене европске ратне позорнице, а не треба сметнути с’ума ни то да се тада над небом Британије и око њених обала непрестано надвијала смртна опасност.

Черчилова влада је као у некој грижи савјести са пуним разумјевањем прихватила и постаприлски мир на српским просторима. Чини се да је више него и сам Симовић наглашавала немогућност отпора у датом тренутку, али је са симпатијама и с нестрпљењем очекивала обећане Симовићеве сигнале борбеног подстицаја — „када дође право вријеме“ — у виду „пјесме славуја са пирамида“. Није британска влада могла игнорисати ни сопствене резоне политичког реализма који су укључивали и колаборационизам као нужност, посебно изражен на њеним Каналским острвима (у Ламаншу).

Ускоро је Черчилова влада била потресена са два скоро истовремена сазнања.

Прво је било хрватско-ушашки геноцид над Србима, који је изгледао крвавији и од тадашње европске ратне позорнице, нарочито када је у Лондону стигао извештај Српске православне цркве који је са собом донео један од руководилаца Земљорадничке странке, др. Милош Секулић. Извештај је помињао цифру од неколико стотина хиљада убијених Срба. Ово сазнање је било тешко ускладити са предратним Ситон-Ватсоновским представама о „великосрпској хегемонији“, још теже са Черчиловим виђењима Александрове шестојануарске диктатуре, као „фашистичке“. Нелогично је било и помислити да жртва фашизма може бити народ оваквог „профашистичког“ краља. Збуњени британски званичници тражили су излаз у смиривању страсти, настојећи да стварност у самој Југославији наодомјесте нагодбама и компромисима у југословенском краљевском кабинету, и да неугодности „превазиђу“ међукабинетским споразумима у сјенци визија неке нове будућности.

Сазнање о устанку у Србији и Црној Гори званични Лондон је примио прије него што је био утврдио праве националне подстицаје и реалне одреднице југословенске драме. Његове визије су још биле уопштене сумарним југословенским представама, на ко се знало да су њени страдалачки изрази били чисто српски. И Британци, а под њиховим утицајем и Американци, губили су се тада у шуми географских, историјских, вјерских и националних појмова, толико да је ван њихове опције остајао масовни устанак покољима угроженог српског

народа у Херцеговини, Босни, Лици, Кордуну, Банији, сјеверној Далмацији, Славонији и Барањи.

У први план Черчилове политике долазило је оно што се догађало у Србији, а у нешто мањој мјери оно што се збивало у Црној Гори. Представе о овим збивањима у почетку су биле врло мутне. Британске званичнике су збуњивале, тјерале на нагађања, информације о обиму и карактеру првих устаничких акција. Било је то разумљиво, будући да се послије прихватања дефетизма као политичког реализма могло очекивати да ће истрајати на старом ставу о „не залијећању“ — „чекању на боља времена“. Али то се није десило. Дилема да ли је акција „преурањена“ или не, трајала је само дотле док спонтани и површни Симовић није добио прегршт нових информација о његовој изузетној ширини. Тада ни југословенски премијер, ни његови домаћини нису више обраћали пажњу на нагађања колико је акција „националистичка“, а колико „комунистичка“, колико је „српска“ и колико је „хрватска“. Раскомоћени страначки лидери су се просто утркивали у настојању да јој дају свој партијски карактер. Изгледа да су у томе били најуспешнији земљорадници, због наклоности Лондона који је изгледа повјеровоа да је „упалио“ њихов стари план са овом странком.

Ни једна ни друга страна није обраћала пажњу на идеолошки карактер устанка. Како и би када је у то врјеме Черчил већ „пријатељски“ сарађивао са комунистичким шефом Стаљином, а Симовић се кретао границом панславистичког традиционализма и сентиментално занесен Кремљом релативизовао идеолошко биће „мајке Русије“. Стаљинова влада је могла бити пометена ширином акције која није одговарала интенцијама Коминтерниних инструкција (које су очекивале диверзантску активност). За разлику од ње Черчилова влада је при разматрањима карактера устанка испољавала непознавање суштине нововјековних, постоктобрских револуционарних покрета. Лондонски експерти су углавном сматрали да је српско сељачко друштво неподобно за било какве акције и реализације социјалистичког карактера. Мислили су изван егзистенцијалне суштине српске ситуације. Расправљајући о перспективама устанка, показивали су познавање основа, али не и духа марксизма. Однос према лењинизму сводио се на трагичање о вјештини извођења друштвеног и државног преврата. Видјели су традиционални утицај Русије на српског сељака, али су били преокупирани могућим стратeгијским импликацијама овог утицаја понесени надом у брзи успјех совјетске армије. Тешко су британски експерти спознавали ону енергију која настаје у споју традиционализма и идеолошких визија социјалистичке будућности, а управо она је премостила јазове између старих и нових друштвених односа, оних предратних и нових ратом створених.

Насупрот британској политици, совјетска је имала јасан револуционарни циљ и полугу (Комунистичку партију Југославије) којом је мислила да га оствари. Са супарником (британском) политиком имала је у првој ратној години заједничке психолошке основе. Однос према Југославији био им је ограничен сопственим егзистенцијалним невољама.

Заједничко им је било и непознавање предратне југословенске стварности. Чини се чак да су представе Коминтерне и Стаљинове владе о тзв. „великосрпској хегемонији“, о српском „угњетавању мањих народа“, о Југославији као „вјештачкој творевини“, битно утицале на британско јавно мњење и британску политику. Компаративна анализа ових ставова води нас старим узрочницима, до њиховог изворишта у 1917. години, кад је прекинута традиционална руска политика према Србима. Сличности се манифестују и у прихватању оних етничко-националних представа које су заговарали разни сепаратистички кругови, у конфузном мијешању географских, историјских и националних појмова. Управо захваљујући овоме, крвава српска драма на територији Независне државе Хрватске била је дуго сакривана иза њиховог етничког поимања ове државне творевине.

Дисконтинуитет традиционалне руске политике према Србима, разлог је што је совјетско поимање југословенске уставичке стварности било догматизовано и идеолошки упрошћено.

Занемарен је традиционални значај руског фактора код Срба, који је у околностима ратног сумрака постајао неизмјерна нада око које су се окупљали русофили различитих идеолошких и политичких оријентација. Није се схватило да је управо то КПЈ, као безрезервном приврженику совјетске политике пружало шансу да под своју заставу окупи све ове људе. Таквог разумјевања није било упркос чињеници да је Коминтерна у својим првим инструкцијама, а и касније, инсистирала на стварању широких прогресивних народнофронтовских коалиција. А само то инсистирање је показивало непознавање суштине односа југословенских националних снага. У првом реду непознавање основне чињенице да је вододелница свих ових односа лежала у калкулантски неједнаком односу окупатора према Србима и Хрватима. Срби су већ у првим ултимативним смјерницама („Потхват 25“) проглашавани за противнике као народ. Другима се прилазило као савезнику, али не одређеној политичкој формацији, већ целом народу.

Овакав однос неминувано је стварао ситуацију где су у први план стављани национални мотиви понашања. Они су били старији од свих предратних организационих форми. У хрватском случају ово је изазвало понашање у знаку своје „независне“ државе чиме је обухваћен највећи дио политички организованих људи, у српском случају околности су упућивале

да се природни излаз тражи у ванпартијској национално-егзистенцијалној хомогенизацији.

Коминтерна и Стаљинова влада углавном су наступале са предатним представама о тзв. „великосрпској хегемонији“. У рату су тражиле фронт прогресивних снага и револуционарну солидарност у ситуацији у којој за то услова није било. На тај пут је подстицана и КПЈ, од стране Тита, који је југословенску платформу борбе истицао испред реалних војно-политичких односа. Радио је то онда када је она покривала углавном српска устаничка збивања. Борбу је стављао испред националних околности и онда када су оне знатно одударале од ње. Тито је слао рапорте и пружао одговоре у складу са стаљинистичким поимањем историјских претпоставки југословенске ратне драме. Иако је знао да је стара партијско-политичка зграда била српшена, прихватио је разговоре са лидером Народне сељачке странке, служећи се бољшевичком тактиком, задржавањем доминантне улоге у коалицији. Када је Драгољуб Јовановић у ситуацији када је било очигледно да је „отворен рат Срба против Срба“, одбио ову неравноправну позицију, Тито је свом великом покровитељу јавио да је „коалициона“ сарадња ни српском тлу немогућа, наглашавајући да то не дозвољавају старе „великосрпске снаге“. Знатно касније посетио је пред својом Централом нове „коалиционе“ илузије кад је у прва представничка тијела „револуционарно-демократског“ система укључио истакнуте појединце из разних већ разбијених странака приказујући их у форми „представника“.

Хрватска „упоришта“ титовог „коалиционог“ доказивања пред Москвом налажена су у редовима Хрватске сељачке странке, онда када су се партизанске снаге повукле на територију НДХ. Овоме је ишла у прилог она „левичарско-десничарска“ пропаганда на западној сцени која је настојала да направи хрватски пандан српској борбености. У првим данима формирања ове националне „симетрије“ из магле почињу да израњају неке „борбене снаге зеленог кадра“ и „одреди ХСС“. А управо су ове измишљотине омогућавале да се посију такве представе о партијском „коалиционизму“, да су ускоро у Стаљиновом Кремљу били обновљени појмови о „старом“ и „новом“ „великосрпском хегемонизму“. Судићи по информацијама које је добијао Народни комесаријат за иностране послове СССР совјетски погледи на доратну и ратну српску и југословенску стварност били су врло замагљени и нерепални. Доминирали су стаљинистички идеолошки резони. То прљаво наслеђе совјетске политике илустроваћемо само са наводима једног од секретара Посланства у Београду, човјека који је предаприлске и постаприлске догађаје непосредно посматрао. Иако је он јасно видио хрватски утицај у разбијању југословенске армије, узроке је тражио у идеолошкој магији. Свом Министарству је писао да су се Хрвати послуже 1918. године

нашли „под угњетачком српском буржоазијом“, под влашћу која се „мало разликовала од предратне аустроугарске“. Србија је типичном носиоцу антитрадиционалности руске политике била крива као „предстража Царске Русије на Балкану“. (АВП СССР, ф.144, п/4, оп.3а, д.2, лист130—146). У Москви су озбиљно узимани у обзир калкулантски извештаји хрватских и југословенских иностраних центара о „великосрпској хегемонији“. У једном од њих говори се о српском „централизму“ и „диктатури“ из 1929, о споразуму Цветковић-Мачек као „путу ка федерализму и демократији“. Ту су и безочне игре са стерилно-интернационалистичким центром, каква је подвала да је „успостављање односа Југославије и Совјетског Савеза дошло под хрватским утицајем“. (Исто, п.4а, оп.4г, д.4, лист 163—182). Илузије о доратним српско-хрватским односима уграђиване су у Стаљинову ратну војно-политичку оперативу, потпуно игноришући српску стварност.

Српска ратна драма систематски је мистификована југословенским одредницама, тако да се никада није тачно знало ко се бори, а ко страда. Мистификовање је био и сам борбени почетак — чињеница је да су све мајске, јунске и јулске устаничке акције биле српске, те да су им основни подстицаји били егзистенцијални. Слиједили су обмане друге врсте. Појмови „југословенски борци“, „југословенски страдалници“. „одреди југословенске војске“ — засењавали су тада све. Општи утисак је био да се боре сви народи, али и да страдају сви. А пропорције су биле један према сто, у „корист“ и на штету Срба, у смислу борбености и у смислу страдања.

Захваљујући овом усклађивању националних позиција, у Москви је био могућ повратак у стање предратне идеолошке свијести о југословенским националним односима, што је поткивало реалне односе и омогућавало да се успостави необичан узрочно-последични „склад“ српско-хрватских ратних позиција. НДХ је постајала „одговор на стару великосрпску хегемонију“, а четнички покрет није био одговор на усташке злочине, него настављач „хегемоније“.

Обрт се десио крајем 1941, али се повратак у ново стање илузија збио тек неколико мјесеци касније. Заједничко партизанско-четничко борбено ангажовање у Србији у септембру, октобру и новембру 1941. године у заблуделој Москви је побуђивало наде да Стаљинове коалиционе пројекције доживљавају отјеловљење. Извјештаји свјетских агенција говорили су да је у питању свенародни покрет, па је било нормално и да се односи у „коалицији“ посматрају кроз неидеолошку призму. Наде у тако широку сарадњу подстицао је и југословенски краљевски центар, својим својатањем борбеног отпора. Радио је то с друге стране и Тито својим доставама Централи, које су углавном ишле у прилог њеним очекивањима. Московски комунистички центар није добијао информације о Титовом услов-

љавању ове сарадње својом доминацијом у „коалицији“, о суштини српске ратне ситуације, у којој је он и започео своју борбену дјелатност, о ситуацији која је тих мјесеци изискивала ванидеолошку солидарност. Није стекао основно сазнање да је четничка варијанта отпора била изнуђена догађајима, за српске прилике превременом комунистичком борбеном акцијом, да је била понукана и русофилским сентиментализмом, неограниченом вјером у брзу совјетску побједу.

Како је због тешких околности — масовних немачких репресија у Мачви, Крагујевцу, Краљеву, Београду — борбена варијанта отпора поробљивачу пропала, доживјела је пропаст и „коалиција“ четници-партизани. Распад се одвијао као сукоб национално-политичког и револуционарно-политичког односа према стварности. Четници су од почетка слиједили прву варијанту и њихово широко септембарско експонирање било је само тренутно одступање. Својом новом оријентацијом четници су упадали у двоструки процијеп, што је било увод у њихов жестоки сукоб са комунистима. Упадали су у процијеп јер између свог русофилског сентиментализма и стаљинистичког Совјетског Савеза који је фаворизовао њихове противнике, затим у процијеп између своје национално-егзистенцијалне ситуације која је тражила мирење са постојећим стањем „до бољих времена“ и савезничких коалиционих односа који су обухватили љуте идеолошке противнике Англоамериканце и Совјете. Тако су они због свог антистаљинизма објективно долазили у сукоб са свим савезницима. Упорна настојања да се докажу пред британском владом на идеолошки начин одбијала су се о зид Черчиловог површног или равнодушног поимања српске ситуације. Михајловићево идеолошко противљење Черчил је примао у склопу свог глобалистичког заноса видјећи само његову инкомпатибилност са општим савезничким односима, а не и његову условљеност специфичним српским егзистенцијалним резонима.

Стаљин је распад партизанско-четничке коалиције у почетку доживљавао у складу са својим догматским народно-фронтвским илузијама, али и реално политичким осјећањем ситуације — конкретне и опште. Конкретна ситуација је нагонила на потребу прихватања Михаиловићеве варијанте као у датим условима реалне, а општа је (британски захтјеви) захтјевала обједињавање свих око четничког команданта, као војнички способнијег.

Ни у стаљинистичко-коминтерновском поимању југословенске ситуације није била јасно зацртана српска егзистенцијална димензија. На то је утицала чињеница што кремалски центар није имао своје директне обавештајне пунктове, а они који су ишли преко Титових канала скоро да се и нису бавили српским мотивима. Готово сви извештаји о српској ситуацији

били су такви да су налазили погодно тло у ситуацији совјетско-коминтерновског идеологизма и антитрадиционалног дисконтинуитета руске политике. У овим условима посебни национални мотиви и националне познице лако су се губили у шуми југословенства.

Британске и совјетске позиције према Србима једино је обједињавала сфера предратних илузија о југословенским националним односима, оптерећеним тзв. „великосрпском хегемонијом“, те совјетска распамећеност и британска равнодушност на нивоу традиционалне политике. Стога је московски центар, не познајући српски сентиментални однос према Русима као народу, који је увек био јачи од свих идеологија и политика, могао ускоро — послје четничко-партизанског сукоба — прихватити тенденциозна увјеравања о српском „колаборационизму“ и „профашизму“. Прихватити без икаквог сазнања трагичне позиције овог народа, без поимања позиције која је условљавала свако борбено експонирање. У Москви се једва знало за само Србима намијењени стравични принцип: за једног убијеног Немца сто Срба.

Москва је примјенивала да је борбени курс у вријеме великих репресалија над српским народом крајем 1941. године неминовно водио далекосежним искушењима и обртима у овом народу, нарочито код оног дијела који је совјетску политику слиједио из разлога традиционалне солидарности, те због пропагандним путем створених представа да се ускоро очекује сигурна совјетска пobjеда. Није схватала да је руски фактор био и конституент великог устаничког обједињавања и изазивач великих устаничких и народних диоба, у којима се традиционални однос према Русији раздвајао из идеолошког, што је било пропраћено осудама совјетизма и болшевизма као туђинске политике. Напокон, Москва није схватала да је то у суштини била подјела устаничких снага на двије групације: с једне стране био је националистички дио који је тражио мирeње са постојећим „до бољих времена“ а са друге снаге југословенске оријентације, које су захтијевале сталну и бескомпромисну борбу.

Ова устаничка подјела била би класична да није имала и своју изразито идеолошку димензију. У једном случају окосница стварности и будућности биле су социјалистичке, а у другом противтежа „комунизму“ доживљавана кроз масовне екстремистичке изразе („лијева скретања“), добијала је вид борбе за обнову старог система. Четнички покрет, првобитно руковођен незадовољством према предратним режимима и посебно према њиховој националној политици, сада је све више постајао уочиште буржоаских представника, међу њима и неких носилаца политике против којих је овај покрет у почетку био непријатељски настројен и тиме је, хтио то он или не, постајао оличење „старог система“. С' друге стране, он је

захваљујући пропаганди КПЈ постајао и оличење праве реакционарности. Тако је противник добијао могућност да интернационализоване представе о тзв. „великосрпској политици утњетавања других народа“ веже само за четнички покрет и да га прикаже као правог настављача старе антихрватске политике. Пројектујући екстремизам домаћих комуниста на читав комунистички идеолошки систем, Михаиловић се објективно супротстављао СССР, савезнику који је код Срба имао велику традиционалну тежину. Бјежећи од анационалног интернационализма остајао је на милост и немилост површном и неискреном британском савезнику.

Четничко-партизански сукоб претходно је судбоносној подјели на снаге револуције и на снаге контрареволуције, а то се збивало у ситуацији када је сваки супарник наступао са својеврсном револуционарном платформом. Феноменологија појмова „револуција“ и „контрареволуција“ била је тада толико растегљива и релативизирана да су њихове границе могле бити одредиве само на нивоу марксистичке доктрине или у домену међународних релација. Четници су своје схватање социјалне револуције све више везивали за будуће планове, препуштајући супарницима да на бази њихове неодређености убирају нове пропагандне поене, и да тој неодређености супротстављају конкретне акције, које су биле утолико привлачније уколико су се више граничиле са романтичарским социјалистичким заносом и друштвеном неодговорношћу.

Захваљујући Титовим извештајима овај окупаторски услов углавном се губио у појму југословенства. Остајао је ван опција великих савезника, додуше у вријеме кад су они били преокупирани и сопственом крвавом драмом. У оваквој ситуацији било је потпуно нормално што су совјетски штаб, а под његовим утицајем и површна Черчилова политика, прихватили основни критеријум о борбеном вредновању југословенских снага покрета отпора. А по њему Титове снаге постајале су коректив претпостављене могућности борбеног ангажовања без обзира на тешке услове.

Ни британска ни совјетска влада нису видјели основно: да је српска егзистенцијална дијалектика имала више слојева, те да је само један од њих (партизани) имао слободан простор за деловање јер није био везан националним него интернационалним разлозима. Његова основна преокупација била је: искористити постојеће смутно вријеме ради узимања власти.

Стиче се ипак утисак да је совјетска политика дуже време била пометена партизанско-четничким сукобом. У почетку је, судећи по јавним гласилима, са невјерицом примала извјештаје о четничкој сарадњи са окупатором, јер је тако нешто било неспојиво са српском традиционалном позицијом. Послије тога превагнула је идеолошка логика заснована очигледно на Ти-

товим извјештајима о четничком покрету као „континуитету“ старе „великосрпске хегемоније“. Она је и у Коминтерни и у Кремљу подстицала повратак на „чисте“ револуционарне резоне — на постепено напуштање илузија о народно-фронтовским коалиционим могућностима. Ове могућности су све више прихватане као кључни елементи игре са западом.

У првој половини 1942. године овом игром припремани су услови за афирмацију борбеног принципа као јединог критеријума вредности сваког савезништва што је у први план истицало комунистичке партизане као слѣдбенике линије основног револуционарног циља, оног који је био остварљив само путем бескомпромисне борбености. Тако су четници, ограничени егзистенцијалним резонима српске ратне стварности, упадали у ситуације непредвидивих изазова које су их све више супротстављале читавом савезничком свијету. Мјесеци и године пролазиле су у Михаиловићевом идеолошком доказивању пред Англоамериканцима, у вријеме када су ови били руковођени само мотивима реалне, прагматичне ратне политике.

После мистификације односа на релацији партизани-четници слика српско-хрватског националног сукоба добијала је симетричне одреднице: четништво је постајало равно усташтву, док су партизанске снаге под комунистичким руководством у очима свијета постајале једини слѣдбеници праве југословенске политике и носиоци демократске будућности. Совјетски центар је одиграо одлучујућу улогу да се ове снаге бескомпромисне борбености, као једине које су овим путем ишле, а знајући да је то услов револуционарне побједи, игноришући локалне националне околности, савезницима представе као једину антифашистичку групацију. У координацији са овим снагама Кремљ је водио врло вешту политику прикривања револуционарних циљева па је југословенске снаге предвођене комунистима учинио прихватљивим и за поимања западних демократских чистунаца.

Основни услов за међународну афирмацију и за побједу народно-ослободилачких снага под руководством Комунистичке партије Југославије био је њихова бескомпромисна борбеност, њихово чврсто везивање за совјетског савезника који је осим борбене слиједио и одређену револуционарну стратегију. Четници су остали са савезником који је имао чврста борбена одређења која су га нагнала да уђе у коалиционе односе са Совјетским Савезом, па је било логично што је такве односе захтијевао и од својих слѣдбеника у Југославији, не видјећи да тиме ове увлачи у онај смјер односа између локалне и опште политике који објективно помаже остварење револуционарне стратегије.

*

Највећи домет у манипулацијама са домаћом јавношћу извршен је после завршетка рата када је у складу са федералним принципом организације нове југословенске државе извршена и федерализација српског устанка 1941. године. То је био увод у игру са свијетом, који је већ био припремљен, па су југословенске федералне јединице доживљаване као етничке творевине. Прославе устаничких годишњица улазиле су у друштвену и историјску свјест као симболи заједничке равноправне борбе свих југословенских народа. То је омогућавало обнову друштвене атмосфере опседнуте доминацијом „нове великосрпске хегемоније“, атмосфере која је дозвољавала сваку политику на српски рачун. Касније тако остварена „равноправност“ је постала окосница конфедеративне самосталности, самодовољности и самовољности федералних јединица, а данас је стварна основа политике дезинтеграције заједнице.

THE SERBIAN INSURRECTION IN 1941 The Allies' Deceits and Delusions

Summary

The author views the insurgent events in Yugoslavia in 1941 synthetically, in the context of domestic military and political relations, and in the light of inter-allied policies.

By the title "Serbian Insurrection" itself, the author deviates from the earlier basic stands of Yugoslav historiography about World War II which defined these events by a general Yugoslav denominator. The author shows that the initial relations of the warring sides in the country, essentially conditioned by the policy of the occupier, rendered only the Serbian positions as existential. Such were the nationalistic positions — a reaction to the Croatian and Ustasha pogroms, and the positions conditioned by an ideological factor — the Communist Party of Yugoslavia (CPY). The avant-garde visions of the latter's goal, did not, in the first few months of the struggle, raise the question of the national-liberation postulates of the agitated masses.

A conflict between the two wings of the liberation movement broke out in late 1941 — when the freedom-loving impulses of the ordinary man-insurgent began to collide with the hard reality. The reality in which all motives of behavior had to be subjected to an existential motive established by the occupier's repressive policy in response to insurgent actions. After the massacres in Kragujevac, Kraljevo, Belgrade etc., national forces responsible in Serbia parted to the forces of political realism (Chetniks) and the ideologically fervent internationalistic forces, under the CPY — Partisans — lead by an ultimate goal — socialism, heedless of the path leading to it.

The difference between the insurgent forces outside Serbia was defined by quite different motives. Incessant provocations of occupational and particularly the Croatian quisling forces, the killing of tens and

hundreds of thousands of Serbs, which did not cease, gave greater public right to the radical option in finding a way out of the situation. This was an opportunity for the communist-led insurgents, as their revolutionary policy coincided with the uncompromisingly militant mood of the people.

The author's analysis is realized as a philosophical and historical synthesis. The domestic balance of forces and events is viewed in connection of the foreign one — of general character. This gives the essay specific coherence and reflective weight.